

Անահիտ ՀԱԿՈՒՅԱՆ

ՈՒՇԱԳՐԱՎ ՎԵՊ ՀԱՅՈՅ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

(Գոնասյր Գուարչի «Հայկական տոհմաժառը»)

Ներկայացվող վեպը նվիրված է «301 թվականից քրիստոնյա հայ ժողովրդին, XXդ. առաջին ցեղասպանության զոհին», ինչպես նաև Հենրի Մորգենթաուի հիշատակին:

Իսպանացի ճանաչված արձակագիր է Գոնասյր Գուարչը՝ տասնյակ գրքերի հեղինակ, որն իր ստեղծագործություններում անդրադարձել է տարբեր ազգերի՝ հայերի, հրեաների, քրդերի խնդիրներին («Ընտանեկան մի պատմություն», «Աստվածների երկիրը», «Շալոմ Սեֆարադ» և այլն): «Հայկական տոհմաժառը» երկը գրվել է ողջ 2000 թվականի ընթացքում: Վեպի՝ Բաթրասար Ռեալի (Իսպանիայի գերագույն դատարանի անդամ) գրած նախաբանում քսաներորդ դարը որակվում է իբրև «ամենադաժանը և արյունալին», «որի ընթացքում 180 մլն մարդ է կյանքից զրկվել, այն դեպքում, երբ բնության արհավիրքներին զոհ է գնացել 24 մլն»¹: Ավելի ու ավելի խորացող մարդկային անտարբերությունը, մարդու օտարումը, բռնարարքներն ու դաժանությունները վաղուց ի վեր ահազանգում են պետությունների ներսում հասունացող ճգնաժամի, մարդու և մարդկայնության սպառնան մասին: Այդ ահազանգն է հնչեցնում Գուարչը հայկական իր վեպի բոլոր էջերում՝ բարի կամքի տեր բոլոր մարդկանց համար, ովքեր չեն ուզում հայտնվել ո՛չ զոհի, ո՛չ էլ դահճի կարգավիճակում: Աշխարհը պարտավոր է իմանալ, թե ինչ է կատարվել 1915 թվականին Թուրքիայում, այլապես այդ հրեշտակաբեր եղեռնագործությունը ենթակա է կրկնվելու, ինչը տեսնում ենք մեր օրերում էլի ու էլի կրկնում է Գուարչը: Վեպի սյուժետային առանցքում պատմությունն է տոհմի երեք սերունդների, որոնք, սերելով վանեցի Շիրակ Արամյանից, դեպքերի դժբախտ բերումով ու ճակատագրի քնայքներով շարունակ առնչվում են մահնետական բռնություններին՝ տարիների ընթացքում կորցնելով տոհմաժառի սաղարթախիտ ու շողշողուն ճյուղերը: Այդ առնչություններն ընդհանրանալով՝ վերածվում են XX դարի մարդու պատմության՝ Արևելք-Արևմուտք հակամարտությանը: Պատմությունը տարվում է Տարոն Նախուրյանի անունից, իրական պատմություն, որը «ծանակվել, խեղվել է, քահեղով հող են լցրել նրա վրա, թաղել Թուրքիայի մթին հողի տակ: Բայց նրանք՝ այս տխուր պատմության զոհերը, ահա այստեղ են, մեր մեջ: Եվ դեռ շատ բան կարող ենք սովորել նրանցից: Նրանք միայն մոխիր ու փոշի չեն, ինչպես պնդում են շատերը. նրանց շունչը շարունակում է մեզ մղել առաջ» /էջ 34/: Վեպի կենտրոնական կերպարներից Տարոնը իր ողջ գիտակցական կյանքում զբաղվում է քամուց քշված այդ տերևները հավաքելով: Վեպի առանցքի՝ գտնված այս հնարքի շուրջ ժողովվում են հին վավերագրեր, նամակներ, օրագրային էջեր, լրագրային հոդվածներ, որոնք միջարկվում են անսպասելի հայտնված ակնաստեսների հուշերով ու վկայություններով: Վեպում հատուկ տեղ ունեն վավերագրերը, որոնք, կարծես խորհրդանշելով ժողովրդական ճակատագիրը, սփռված են աշխարհով մեկ, և Տարոնը սկզբում բնագործն են, ապա արդեն հետևողականորեն ու ճակատագրի շնորհած պատեհությանը ի մի է բերում այդ ամենը՝ վերականգնելով տոհմաժառի հատված էջերը: Այս ամենը իրագործվում է հիմնականում համակարգչային մտածողության հնարքով ու եղանակով՝ մաս առ մաս վերականգնելով հատված ու բեկված տոհմաժառը: Սա է վիպական նախադրություն-կառույցի հիմնական «բանալին».

¹ Գ ո ն ս ա լ ն Գ ու ա ռ չ, Հայկական տոհմաժառ, ՀԳՄ հր., Եր., 2005, էջ 7: Հետագա հղումները՝ հիշյալ երկից:

այս վեպի ծավալի գրեթե մեկ երրորդը՝ նախատեսված ոչ միայն անհրազեկ ընթերցողի համար: Գեղարվեստականությունը դառնում է երկրորդական ու մասնավոր խնդիր:

...Տասնյակ հազարավոր գերեզմանաքմբերի փոխարեն մնացել էին լոկ թոթեր՝ տարբեր լեզուներով և նաև՝ աչառու մեկնաբանություններով: Վավերագրերով լեցուն արկղերով հնօրյա տունը, որից, ինչքան էլ կամենաս, չես կարող փախչել, ինչպես քո «ես»-ից, ստիպում է հետ նայել, չմոռանալ կատարվածը, վերապրել այն, թերևս հենց այդ վերապրումների միջոցով էլ վերադարձ կատարել դեպի կյանքը, այն, ինչից զրկել էր իրեն Եղեռնի անօրինակ սարսափները կրած սերունդը: Շատերը անկարող եղան դիմանալու հիշողության ցավ ու կտտանքներին, թանկագին կորուստների ու բռնության սերունդ կրելու ահավոր գիտակցությանը. այս ամենից հետո պարզվե՞, թե՞ պատիժ էր վերապրողների կյանքը: Անցյալի զնահատականները ակտիվ են ու գրագետ, քանի որ վիպական հերոսները պատմաբան, դիվանագետ են, քաջատեղյակ մարդիկ և ոչ միայն շահագրգիռ կողմեր, ընտանիքի անդամներ: Վեպի առանցքային գաղափարը՝ մարդը և պատմությունը, իրականացվում է աստիճանաբար, ուշագրավ հնարքով: Սկզբում գտնվում է վկայությունն արմատների մասին. 1895թ. Ազատուհի Նազարյանին տիրանում է Դիարբեքիի նահանգապետ Օսման Համիդը, բայց աղջկան հաջողվում է փախչել, ապա ամուսնանում է Պողոս Նախուդյանի հետ՝ ունենալով իր առաջնեկի՝ Մարիի կողքին Օհանես և Ալիք Նախուդյաններին: Շնորհիվ Լոնդոնի արտաքին գործոց նախարարության պահոցների՝ հայտնվում է Տարոնի հայրը՝ Քենալ Համիդը, որը, տարիներ շարունակ՝ տղայությունից սկսած, նրա համար եղել է սատանայի ու չարիքի խորհրդանիշ: Նա արդեն ի գորու է գտնելու երկու ժողովուրդների թշնամանքի ակունքները՝ մատնացույց արված թուրքերին մույն եվրոպացիների կողմից, ովքեր հետագայում դատապարտելու են թուրքական գործելակերպը: Հայերը հետզհետե տիրանում են երկրին. տրամաբանական միակ ելքը նրանց ոչնչացնելն էր: Տարոնը, ով քայլ առ քայլ կատարելու է այդ բացահայտումները, կարծես Պանդորայի տուփն էր բացում՝ աշխարհով մեկ սփռելու մարդ էակի անորակելի դաժանության, նրա զագանային բնագոյների փաստերը, թուրքի տեսակն առհասարակ. ամբողջ հարցն այն էր, որ, սակավ բացառությամբ, բոլոր թուրքերը միանգամից մարդասպան էին դարձել, մինչդեռ հայը, չնայած վիճակված փորձություններին, շարունակում էր հուսալ ու հավատալ: Այդ դժոխսային տառապանքների միջով անցնելուց հետո էլ նա ամուսն էր հնարավորն ու անհնարինը՝ սիրելի հողի վրա մնալու համար: Ահա և հայկական մտախառնվածքի բնորոշումը. «Ես միշտ էլ վարժված եմ եղել այն մտքին, որ իրականությունը շոշափելի է և ապավինող: Վարժված՝ իմ ընտանիքի ապահովությանը: Իմ ընտանիքի սիրուն: Բարեկեցության զգացումին, սիրված և անգամ երես առած լինելուն: Երբեք մտքովս չի անցել, որ այդ ամենի տակ խոր ու սև վիհ է ընկած, և այդ հայտնագործությունն ինձ շամփրեց ուշակորույս անելու չափ» /էջ 132, Օհանեսի օրագրից/: Ամենակարևոր իրողությունը, որ բերում է Գուարչի վեպը, հոգեբանական զննումների հարստությունն ու բազմակողմանիությունն է: Թողնելով իր շեն օջախը՝ հայն իրականում հոգին թողնում էր այնտեղ, գաղթի ճամփաներին հայտնվում էին նրանց լոկ մարմինները: Իսկ այս ամենը՝ դեռ առաջին վավերագրերից հետո, երբ պարզ է դառնում, թե ինչպիսի սառնասիրտ հետևողականությամբ ու համոզվածությամբ էր թուրքը այրում ու ոչնչացնում: «Մեզ ուսուցանեցին շատ կարևոր բան՝ տանջել: Եվ շատ անհրաժեշտ բան՝ սպանել առանց այլայլվելու: Դա հաճախ կարող է կենսական նշանակություն ունենալ», -գրել է հատուկ կազմակերպության վարժանքների մասին հրամանատար Քենալ Համիդը իր կենսագրական գրառումներում /էջ 61/, վարժանքներ, որ հիմնականում իրականացնում էր պաշտոնական Գերմանիան: Պատահական չէ նաև, որ գրառումների հեղինակն առաջին անգամ Գերմանիայում է լսում Հայկական հարցի մասին՝ մի պերճախոս բանաձևումով. եթե թուրքերն ուզում են գոյատևել, ապա միակ ելքը երկիրը ներսից մաքրելն էր. ասպարեզ էր նետվել կենսատարածքի տեսությունը: Ոճ-

քաղաքը տեսանելի գեղարվեստական պատկերավորում է ստանում, ընդգծվում են մի կողմի մտավոր ու բարոյական բարձր տեսակը, մյուսի՝ անմաքուր ու պժգալի, արատավոր տեսակը. վերջինիս դեպքում առանձին դերակատարություն ունեն մեծ ու ջլապիմո՞ ձեռքերը՝ պատրաստ ամեն ինչ ճզմելու, հաճախ թարթող աչքերը, նախամարդու սեռական անասնո՞ բնագոյները: Ընդ որում, «խաղի» մասնակիցներին պարտադրվել էր կրկնակի դեր՝ նաև «բարեկամներին» լրտեսելու առաքելությամբ: Այսպիսով, աննախադեպ ոճիրը ծրագրվել էր ամենայն ճշգրտությամբ՝ եվրոպական հիմնավորումով ու փաստարկներով (ուղեղը) և ասիական բրտությամբ ու սաղիզմով, որին ընդունակ էր լույն նախամարդը: Ուշագրավ է, որ թե՛ Էրիկս Հիլզենրաթի «Վերջին հայի հեքիաթը», թե՛ Գուարչի գրքերում ընդգծվում են թուրք ու գերմանացի սաղիատների զուգահեռները նաև ախտալի սեռական հակումների իմաստով: Գյոթեի, Լեսինգի, Հայնեի ու Լեփսիուսի երկիրը դարձել է գերմարդու և արիական ցեղի տիրապետության գաղափարները որդեգրած, իր բացառիկության գիտակցությամբ չարի ու բարու սահմաններից իրեն դուրս համարող խաժամուժի գործելավայր: Այս ամենը՝ առաջին հերթին փաստաթղթի լեզվով, որը հաճախ կասեցնում է վիպական գործողությունների ընթացքը, այն դարձնում ճապաղ: Սակայն չպետք է մոռանալ, որ գործ ունենք ժամանակակից՝ էլիտար ընթերցողին հասցեագրված վեպի հետ, որ հենու է գեղագիտական հաճույք պատճառելուց և նոր փաստեր ու տեղեկատվություն է պարունակում:

Ներկայացնելով Գերմանիա-Թուրքիա զուգահեռները՝ Գուարչն ընդգծում է զոջման բացակայությունը, կատարյալ սառնասրտությունը այդ հարցի անդրադարձներում նաև հետագայում. հենց սա է վեպի կիզակետը: Ասել է թե՛ մարդ էակն էլ ավելի է հեռացել դեպի ասպամարդկայնացման խորխորատները. յուրաքանչյուր չբացահայտված ու չդատապարտված ոճիր շարունակելի և ենթադրելի է: Վեպի այսպիսի «բաց» տարածքը թույլ է տալիս ժամանակակից տարբեր կտրվածքների ու տոհմաձառի տարբեր սերունդների դերակայություն, որոնք վավերագրերի հետ միասին երկին հաղորդում են, ի վերջո, յուրահատուկ պոլիֆոնիզմ: Վեպի գեղարվեստական հենքը մույնպես ընդլայնվում է՝ վավերական նոր հայտնությունների շնորհիվ. ասպարեզ է գալիս մորաքույրը՝ Ալիք Նախուդյանը, նրա հետ էլ ողջ մնացած եղբայրը՝ Օհաննեսը (Կահիրե), զարմիկը՝ Տաճատը (Փարիզ)... Յուրաքանչյուրն իր անկրկնելի պատմության ընդհանրությամբ. սիրտը ստիպված էր եղել տեղի տալ ողջախոհությամբ: Հույսի կատարյալ բացակայության գիտակցությունը՝ տառապանքներից ամենասարսափելին էր վիճակվել մարդ էակին: Նման դեպքերում ծայր սահմանին հասած մարդը պատրաստ է ամեն ինչի, անգամ ասավիհնելու արարք քոչվորի վրանին ու նրա Դուրանին: Վեպի անիրավված հերոսուհիներից մեկը մի կարևոր գյուտ է անում (ի դեպ, վեպի ամենակարևոր առանձնահատկությունը հոգեբանական վերլուծությունների մեծ տարածքն է), որ ատելությունը մարդու մեջ կարող է փոխակերպվել մի շատ կարևոր բանի, որ ասյրելու է մղում նրան՝ հանդուրժելու անհրաժեշտությամբ, մինչև որ հարվածին կարողանա հարվածով պատասխանել: Տարոնը սովորել է ներել, բայց մոռանալ՝ երբեք. սա պատգամ է և ուղերձ՝ ուղղված սերունդներին: Հանգամանքների բերումով վեպի բոլոր հերոսները զրկվել են բնականոն կյանքից: Պատահական չէ, որ հարցազրույցներից մեկում Գուարչը ցեղասպանությունը որակել է որպես մարդկային անհատականության փլուզում: Ինքը՝ Տարոնը, այդպես էլ ողջ կյանքի ընթացքում վերածվում է «միայնակ գայլի» և միշտ նախանձով նայում ընտանեկան սիրո դրսևորումներին: Հենց նա էլ դառնում է վիպական սյուժեի «կազմակերպիչը» ճակատագրի գործությամբ, որը չի կամենում, որ անցյալը մոռացվի, և սատարում է նրան այն ժամանակվանից, երբ սկիզբ է դրվում հայկական տոհմաձառին:

Սյուժետային ճկուն կառուցվածքը թույլ է տալիս վերականգնել հայկական տոհմաձառներից մեկը՝ հեռանկարում ունենալով ողջ ժողովրդի պատմական ճակատագրի այժմեական խնդիրները: Տասնամյակներ անց էլ կատարվածի վերապրումը ցավագին

ապրումների տեղիք է տալիս, պատմական հիշողությունը շարունակում է շաղափել գիտակցության խորքերը, կարծես խոր գիշերին էլ արթնացնում՝ նույն սարսափները հազարավոր անգամներ վերապրելու համար: Այդ սարսափներից խարազանված հոգիների պատմությունն է վեպը, քանի որ ամենագոր ժամանակի հետ էլ չի ջնջվելու ատելությունը և ամենաչնչին առիթով վերստին հառնելու է՝ բազմապատկվելով իբրև չարորակ մանրէ: Նա շարունակ ապրողների հետ է, մեր միջավայրում, և բավական է մի քանի բառ, մի քանի նպաստավոր գաղափարներ, անտեղի ու անհեթեթ դաժանության փորձ, և կրկին աշխուժանում է՝ մարդուն վերածելով բիրտ վայրենու: Ըստ էության, Գուարչին հաջողվում է յուրատեսակ թռիչք կատարել դեպի մարդկության ու մարդու ընդհանրական պատմություն, հայի հանդեպ դավադրությունը դիտել իբրև մարդկության հանդեպ դավադրություն, որի հիմքում փառասիրությունն էր, երկիրը կորցնելու վախը, դաժան մոլեռանդությունը: Յուրաքանչյուր մարդ հողագնդի վրա ի վերջո դառնում է հայկական տոհմաժառի մաս և պատասխանատու նրա համար: Վեպի առաջին էջերում կարծես ընդգծվում է դեպքերի ճակատագրականությունը (հատկապես անհայտ վավերագրերը գտնելու և տոհմաժառի պատկերը կառուցելու իմաստով), սա պետք է ընկալել իբրև գեղարվեստական հնարք, քանի որ վեպի ավարտամասում իշխում է մարդու բարոյական պատասխանատվության խնդիրը, այլապես շատ դյուրին կլիներ խիղճը թեթևացնելը: Վերջաբանի հեղինակ, պրոֆ. Ռ. Հովհաննիսյանը նկատել է ներկայացվող վեպի էական առանձնահատկությունը. շոշափվում են քաջ հայտնի հարցեր, որոնք, սակայն, խնամքով շրջանցվել են հատկապես հայկական վեպերում: Բռնի կենակցությունից ծնված հայ երեխաների հարցն էր դա: Նրանց մայրերը հետագայում ստիպված էին ընտրություն կատարել՝ կա՛մ լքել անցանկալի զավակներին, որպեսզի վերադառնային իրենց ժողովրդի ու ընտանիքների գիրկը, կա՛մ էլ ընդունել իրենց պարտադրված վիճակը՝ մեկընդմիջտ լուրջան, ամոթի ու վշտի կնիքն իրենց շուրթերին ու սրտերում: Հենց այդպիսին է Տարոնի մայրը, որի կերպարը նորություն է այդ իմաստով: Նա հոգ է տանում, որ Տարոնը լեզուներ սովորի, քանի որ նրան է ընտրել իբրև անաչառ դատավորի. վաղ թե ուշ որդուն հետաքրքրելու է իր ծագման առեղծվածը: Մյուս կարևոր նորությունը ցեղասպանության հարատևող հետևանքների իրողությունն է ոչ միայն հայության, այլև ողջ մարդկության համապատկերում: Թուրքական կառավարությունը հավատացած էր, որ վերապրող հայը ժամանակի ընթացքում ներառվելու է այն երկրի կյանքում, որտեղ հանգրվանելու է, հետևաբար հարցն ինքնին կդադարի գոյություն ունենալուց: Սակայն գրողը քանիցս հավաստում է հիշողության անմահությունը. նույնիսկ Արամը, որ ընդամենը 25 տոկոսով է հայ, մնացած արյանք՝ ֆրանսիացի, զնալով համոզվում է, որ գենետիկ հավասարակշռության մեջ իրեն պարտադրողը հայեցին է: Այս ամենի համար գրողն ունի մի ուշագրավ հոգեբանական արդարացում. գոհը պարտավոր է քայլ առ քայլ հիշել՝ դաժան իրողությունը հաղթահարելու և իր մենության անել խցիկից դուրս գալու համար: Պատմական ճշմարտությունը վերականգնելու համար հիշողությունը պարտավոր է պայքարել մոռացության դեմ. պատգամում է մեզ այս ուշագրավ վեպը:

ИНТЕРЕСНЕЙШИЙ РОМАН О ГЕНОЦИДЕ

___ Резюме ___

___ А. АКОПЯН ___

Известный современный испанский прозаик Гонсало Гуарч в своих произведениях часто обращается к проблемам армян, евреев и курдов, исходя из исторического опыта собственного народа, накопленного на протяжении веков. Роман "Армянское древо" - первая часть трилогии, где с помощью разветвленной сюжетной линии и насыщенной документальности выявляются вопросы более общего характера, как возрастающий кри-

зис среди государств, учащенные факты насилия, садизма, ущемление человеческого достоинства. Книга обращена к людям доброй воли, которые не желают оказаться в роли ни жертвы, ни палача." Открытая" сюжетная линия романа позволяет восстановить трагическую историю трех поколений одного армянского древа, имея в перспективе проблемы армянского народа и человечества.